

Methods of analysing disparities

Přístupy k hodnocení disparit

Kateřina CHABIČOVSKÁ

GaREP, spol. s r.o., garep@garep.cz

Abstract

Planning processes are very important for successful realisation of regional development activities (capital as well as non-capital projects). It is necessary to make the best of available financial resources and to maximize benefits gained from realised projects. For making developing provisions sufficient there must be well described a situation of the region. Some aggregating indexes are usually used. But a research made within a project called "Development interactive audit" (No. WD-39-07-1) proved, that a real level of development of a region cannot be precisely described entirely by using aggregating indexes or statistical methods.

That's why a new approach to evaluate regional disparities is being creating. The approach is based on using some basic important indicators combined with an expert view how to solve the developing problems. Proposals of solution are replenished with concrete development instruments (for practically utilisation of this approach).

Keywords: regional disparities, statistical data, cartographic visualization

Klíčová slova: regionální disparity, statistická data, kartografická vizualizace

1. Úvod

Analýza rozdílů existujících v rámci určitého území, tzv. regionálních disparit, je významným tématem regionálních analýz. Stanovuje totiž dílčí území, jejichž rozvoj je žádoucí podpořit; u některých přístupů (metodik)¹ umožňuje také odhalit typy problémů, které se v daném území kumulují. Na základě těchto poznatků mohou být cíleně formulována rozvojová opatření, jež napomohou zlepšit socioekonomickou situaci v problémovém území.

V prostředí ČR však nebyla formulována žádná univerzální metodika, pomocí níž by měly být disparity hodnoceny. Existuje řada názorů a přístupů, v nichž se liší struktura používaných ukazatelů i způsoby jejich zpracování. V praxi jsou tyto postupy popsány zejména v krajských programech rozvoje územního obvodu. Kromě toho se touto problematikou teoreticky zabývají také odborníci z vědecké sféry (např. Kutscherauer 2010, Rydvalová a Žižka 2008, Vojvodíková et al. 2009 a další), i když se jedná většinou o disparity v prostředí ČR; zahraniční zkušenosti jsou sledovány jen zřídka (např. Skokan 2009).

V zemích EU jsou regionální disparity vyjadřovány především prostřednictvím ekonomických ukazatelů (Skokan 2009). Shodně je deklarována potřeba zavedení určitých intervencí pro dosažení vyváženějšího územního rozvoje, ale liší se názory na konkrétní prostředky a

opatření regionální politiky, které by měly být užity. V některých zemích se – zejména v souvislosti s rostoucím důrazem na konkurenceschopnost regionů – pozornost regionální politiky přesouvá od výhradního zaměření na slabší regiony k diferencovanému přístupu k regionální politice na území celého státu. Měření disparit i některým aspektům disparit ve vybraných malých státech se věnují Felsenstein a Portnov (2005).

2. Vybrané přístupy k analýze disparit

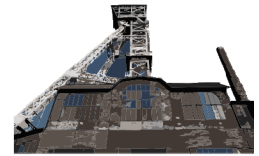
U většiny stávajících přístupů se obvykle využívá několik ukazatelů, které jsou různými statistickými metodami zpracovávány. Cílem je obvykle získat za každé z analyzovaných dílčích území jeden souhrnný číselný údaj (případně více údajů, pokud jsou prováděna i tematická hodnocení), který dané území reprezentuje. Vytvářené souhrnné ukazatele mají sice v některých případech účelový charakter, tzn. jsou konstruovány s ohledem na to, jakého výsledku by mělo být dosaženo, i tak ale mají svůj význam: identifikují území, jehož rozvoj by měl být z nějakého důvodu podporován.

Metodiky uplatňované v dokumentech veřejné správy i přístupy vytvořené týmy vědců se rámcově podobají. Vědecká sféra má sice příležitost zabývat se hlouběji než veřejná správa zkoumáním struktury ukazatelů a použitých metod, ale obecně jsou jejich náhledy na kvantifikaci disparit obdobné.

2.1 Výzkumy zaměřené na disparity

Na teoretické úrovni (případně s propojením s praxí) se problematice vymezování disparit věnuje řada vědců a

¹ V tomto článku je pojem „metodika“ používán jako ekvivalent pojmu „přístup“. V obou případech se jedná o způsob, jakým jsou disparity analyzovány a hodnoceny.

výzkumných týmů, rovněž využívajících rozdílné přístupy s akcentem na různá témata. Níže je pro ilustraci uvedeno pouze několik vybraných přístupů.

Kutscherauer (2010) vymezuje celkem 14 integrovaných indikátorů, charakterizujících u regionů sféru sociální, ekonomickou a územní, jeden indikátor je průřezový. Podle výsledků jsou zkoumané regiony zařazeny do některé ze sedmi kategorií, od dlouhodobě zaostávajících po vysoce inovativních. Disparity se pak vyjadřují metodou semaforu nebo pomocí bodové a normované proměnné.

Podobně vytváří komplexní ukazatel také Galvasová et al. (2009). Hodnoty čtyř základních ukazatelů charakterizujících obyvatelstvo a ekonomiku – za obvody ORP či POÚ – jsou relativizovány přepočtením na sjednocující škále 0–100. Následně jsou shrnuty do souhrnného disparitního indexu, podle jehož hodnot jsou regiony zařazeny do jedné z pěti kategorií (slabé až rozvinuté regiony).

Vybrané ukazatele a možné metody jejich zpracování představuje Tuleja (2009). Také používá převážně ekonomické ukazatele (v počtu 4), jedinou výjimkou je naděje na dožití. Vhodnými metodami jsou podle něj metoda semaforu, bodová metoda či metoda normované proměnné.

Vojvodíková et al. (2009) vytvořili model, který pro jednotlivé obce stanoví hodnotu tzv. integrovaného indikátoru. Na základě výsledků statistického testování významnosti vztahů v souboru 84 indikátorů byla z modelu vyřazena ekonomická část, která v něm byla původně zahrnuta, a zachovány pouze indikátory týkající se obyvatelstva. Model se skládá z bodového ohodnocení sedmi ukazatelů na základě rozdělení jejich hodnot do decilů a z jedné korekce (nabývá hodnoty 1 či 0).

Statistické metody užívají pro analýzu disparit Rydvalová a Žižka (2008). S využitím faktorové analýzy postihují dynamiku rozvoje obcí. Podle autorů totiž neexistují obce, které by byly komplexně hospodářsky slabé – vždy mají kromě slabých stránek také určité přednosti. Faktorová analýza odhalila hlavní faktory popisující hospodářskou úroveň obcí, s využitím faktorových skóre byly u jednotlivých obcí odhaleny typy problémů.

2.2 Hodnocení disparit v krajských dokumentech

Kraje ve svých programových dokumentech používají různý počet statistických ukazatelů a různorodé metody jejich zpracování. Ovšem ne všechny kraje provádějí kvantitativní analýzy disparit; podle Chabičovské et al. (2009) disponovalo určitou metodikou pouze 9 krajů (stav v roce 2007).

V metodikách se obvykle pracuje s 6 až 11 ukazateli, ale existují i výjimky – např. jediný ukazatel (míra nezaměstnanosti) nebo 30 ukazatelů. Převážně jsou využívány ukazatele související s trhem práce a demografií, jiné typy ukazatelů se objevují spíše ojediněle. Ve všech krajských metodikách se vyskytuje míra nezaměstnanosti, poměrně často jsou do výpočtů zahrnovány hustota zalidnění a míra podnikatelské aktivity. Ze struktury zaměstnanosti se objevuje především zaměstnanost v zemědělství.

Jak uvádí Chabičovská (2008), použité ukazatele jsou zpracovávány nejčastěji formou váženého součtu jejich hodnot. Relativně velká váha bývá přidělena míře nezaměstnanosti a podílu zaměstnanosti v určitém sektoru. Poměrně často je v metodikách užíváno také srovnání s kritickou hodnotou, za kterou bývá volen průměr ČR nebo kraje.

3. Analýza disparit statistickými metodami

V prostředí ČR je sledována široká škála údajů o území, z nichž pouze některé jsou využitelné pro hodnocení regionálních disparit. Při řešení projektu WD-39-07-1 (in Galvasová et al. 2009) byl soubor statistických dat veřejně dostupných do úrovně ORP podroben pokročilým statistickým analýzám – faktorové a regresní analýze – s cílem najít vhodnou pomocnou metodu pro zkoumání disparit a identifikovat nejvíce relevantní ukazatele. Analýzy však prokázaly, že ani exaktní statistické metody nedokáží samy o sobě přesně zachytit socioekonomickou situaci v regionu a příčiny jeho problémů.

Obě metody totiž závisejí na zvolené struktuře ukazatelů; zahrnutí či vynechání určitého ukazatele pak může vést ke značně odlišným výsledkům. U faktorové analýzy hrají významnou roli také subjektivní vlivy – jejím klíčovým krokem je interpretace významu faktorů, kterou ovšem nelze provést objektivizovaně; záleží na odborné erudici zpracovatele.

Výhodou faktorové analýzy však je, že dokáže hodnotit situaci v území za jednotlivé tematické oblasti (faktory). Navíc aplikací faktorových skóre vznikají relativní hodnoty, takže lze porovnávat určitý faktor v dílčích územích (např. obcích). Regresní analýza umožňuje identifikovat vliv jednotlivých ukazatelů na proměny hodnot dalších ukazatelů.

Faktorová i regresní analýza mají v hodnocení disparit svůj význam, který by však neměl být přeceňován. Mohou být použity jako jedna z metod hodnocení regionálních disparit, ale nikoliv jako metoda jediná. Ani jedna z těchto metod nedokáže plně postihnout příčiny disparit; tím méně je možné na jejich základě formulovat opatření pro zmírnění negativních dopadů disparit.

4. Další možné způsoby hodnocení disparit

Stávající metodiky využívají pro hodnocení území především kvantitativní data, a to zejména data volně dostupná z veřejných zdrojů. Na základě těchto dat lze provádět srovnání situace mezi dílčími územími nebo sledovat vývoj v čase. Jejich význam pro hodnocení regionálních disparit je nesporný. Avšak pro komplexní a podrobné popsání situace je nutné využít i další typy informací, převážně kvalitativních. Řada problémů, které se v území vyskytují, totiž vychází z různých příčin. Ty mohou být objektivně dány či subjektivně vnímány; utvořily se buďto dlouhodobým vývojem území (např. nízká vzdělanost obyvatel), nebo v důsledku určitých změn (zánik významného zaměstnavatele apod.).

Studium kvalitativních charakteristik se zabývala např. sociologická laboratoř (in Binek et al. 2007, str. 23). Jednalo se o problematiku venkovských obcí, nikoliv o disparity, nicméně přesto může tento přístup sloužit jako volná inspirace. Laboratoř sestavila přehled kvalitativních kritérií, která charakterizují specifika venkovských obcí – urbanistické znaky (rozvolněná zástavba, rozsáhlé veřejné prostory atd.), architektonické znaky (nízkopodlažní zástavby apod.), sociální znaky (např. tradicionalismus, sousedství, kutilství), veřejná správa (označení obce, postavení obce ve struktuře veřejné správy) a další. Tento důraz na kvalitativní znaky lze aplikovat i na hodnocení regionálních disparit. Důležitými charakteristikami jsou např. aktivita či pasivita obyvatel, ochota podílet se na rozvoji, kvalita infrastruktury, dostupnost a kvalita služeb atd.

Využití kvalitativních údajů však není jedinou možnou rozšiřující metodou. Důležité je také posouzení disparit v širším kontextu situace daného regionu. Je však otázkou, zda by toto posouzení mělo vycházet od odborníků zvenčí nebo od místních aktérů; je totiž nezbytné zajistit vyváženost mezi odborností a znalostí území. Při použití expertního přístupu, tedy shora dolů, je rizikem nedostatečné zohlednění cílů, potřeb a hodnot místních aktérů. V případě hodnocení disparit aktéry z území, čili přístupem zdola nahoru, může být limitujícím faktorem kvalita zvolených indikátorů.

Doody et al. (2009) prezentují v případové studii města Limerick kombinaci obou přístupů. Byly definovány jednotlivé skupiny zainteresovaných aktérů (zájmové organizace, vzdělávací instituce, senioři, zemědělci atd.), s nimiž proběhly diskuze o udržitelném rozvoji v jejich městě. Získané výpovědi aktérů byly kategorizovány a následně statisticky zpracovány. Konkrétně jim byly přiděleny body dle souhlasu či nesouhlasu zástupců skupin aktérů s daným kategorizovaným tvrzením, z nichž pak byla zpracována korelační matice. Korelující hodnoty byly shlukovány do nižšího počtu faktorů. Z původních cca 700 tvrzení tak vzniklo méně než 40

indikátorů, které byly v závěru prací předloženy veřejnosti k posouzení jejich relevance a srozumitelnosti.

Hodnocení získaných kvalitativních údajů a názorů expertů či aktérů jsou charakteristiky do jisté míry subjektivní. Jejich objektivitu však lze zvýšit např. výběrem vhodného vzorku zapojených respondentů. Synergickým propojením výsledků analýz kvantitativních dat s kvalitativními údaji a dalšími poznatky pak výrazně vzrůstá kvalita výsledné informace o území.

5. Závěr

Pro identifikaci disparit mezi regiony se ukazuje jako dostačující použít několik základních běžně užívaných ukazatelů a zaměřit se spíše na interpretaci příčin rozdílů v jejich hodnotách. Výběr ukazatelů má odpovídat účelu analýzy; ukazatele tedy buďto společně popisují celkovou socioekonomickou situaci, anebo se týkají pouze relevantního tématu (v případě zpracování tematicky zaměřené analýzy). Pokud je prováděna celková analýza, měla by zahrnovat ukazatele charakterizující všechny tři pilíře udržitelného rozvoje – stránku sociální, ekonomickou i environmentální; limitem je ovšem dostupnost potřebných dat.

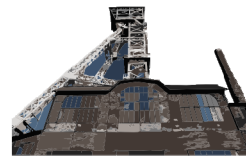
Kvantitativní analýzy dat jsou výchozím krokem k poznání socioekonomické situace. Pro pochopení hlubších příčin současného stavu je však nutné zohlednit i kvalitativní charakteristiky území, ideálně v kombinaci pohledů odborníků i místních aktérů. Situaci v území je potřeba hodnotit problémově a zaměřit se na hlubší příčiny disparit. Teprve na základě identifikovaných příčin totiž mohou být adekvátně nastaveny rozvojové nástroje, což je hlavním smyslem celého procesu analýzy regionálních disparit.

Použité zdroje:

- BINEK, J. et al. (2007): Venkovský prostor a jeho oživení. Georgetown, Brno, 140 s.
- DOODY, D. G. et al. (2009): Evaluation of the Q-method as a method of public participation in the selection of sustainable development indicators. *Ecological Indicators*, roč. 9, č. 6, s. 1129–1137.
- FELSENSTEIN, D., PORTNOV, B.A., eds. (2005): *Advances in spatial science: Regional disparities in small countries*. Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, 335 s.
- GALVASOVÁ, I. et al. (2009): Rozvojový interaktivní audit: Data, informace a souvislosti v procesu strategického plánování. Souhrnná studie z řešení aktivity A901 projektu WD-39-07-1. GaREP, Brno, 120 s.

XXII SJEZD ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI OSTRAVA 2010

- CHABIČOVSKÁ, K. (2008): Vymezování problémových regionů v rámci krajů. Rigorózní práce. Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno, 101 s.
- CHABIČOVSKÁ, K. et al. (2009): Rozvojový interaktivní audit – přístupy k řešení disparit. GaREP Publishing, Brno, 66 s.
- KUTSCHERAUER, A. (2010): Integrované indikátory a modelové regiony pro hodnocení regionálních disparit v České republice. In: XIII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách (sborník příspěvků), Ekonomicko-správní fakulta MU, Brno, s. 17–24.
- RYDVALOVÁ, P., ŽIŽKA, M. (2008): Konkurenceschopnost a jedinečnost obce. Technická univerzita v Liberci, Liberec, 217 s.
- SKOKAN, K. (2009): Řešení regionálních disparit v regionální politice středoevropských zemí. In: XII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách (sborník příspěvků), Ekonomicko-správní fakulta MU, Brno, s. 7–16.
- TULEJA, P. (2009): Možnosti měření regionálních disparit – nový pohled. In: Regionální disparity č. 3 [online], s. 15–33. URL: http://disparity.vsb.cz/dokumenty2/WP3_0812.pdf.
- VOJVODÍKOVÁ et al. (2009): Návrh hodnotícího modelu pro posouzení disparit a metodický postup pro jeho využívání. Roční zpráva 2009 k projektu WD-41-07-1. Ataco, Ostrava, 217 s.

Adresa autora:

RNDr. Kateřina Chabičovská
GaREP, spol. s r.o.
Náměstí 28. října 3
602 00 Brno
garep@garep.cz